

²⁹ *Bradley K. R. On the Roman Slave Supply and Slavebreeding // Classical Slavery / Ed. by M. I. Finley. – L., 1987. – P. 58-60.*

³⁰ *Tudor D. Istoria sclavajului... – P. 262. № 102.*

³¹ *Штаерман Е. М., Трофимова М. К. Рабовладельческие отношения... – С. 112.*

³² *Saller R. Slavery and the Roman Family // Classical Slavery / Ed. by M. I. Finley. – L., 1987. – P. 73.*

³³ *Wiedemann T. Greek and Roman Slavery. – L., 1981. – P. 196.*

³⁴ *Штаерман Е. М., Трофимова М. К. Рабовладельческие отношения... – С. 148.*

Євангелічний рух і утвердження Реформації в Померанії

Каріков С. А.

Каріков С. А. Євангелічний рух і утвердження Реформації в Померанії. Статтю присвячено процесу конфесіоналізації в Німеччині на прикладі Померанії. Розглянуто боротьбу навколо впровадження принципів євангелізму в життя у 20-30-х рр. XVI ст. та їх офіційне закріплення Померанським церковним статутом 1535 р. Схарактеризовано зміни, що відбулися в територіальній церковній організації в період пізньої Реформації. Зроблено висновок щодо посилення позицій територіальних правителів Померанії.
Ключові слова: Реформація, Померанія, Бугенхаген, візитація, церковний статут.

Karikov S. A. The Evangelical Movement and the Confirmation of Reformation in Pomerany. This article is devoted to the process of confessionalization in Germany on the example of Pomerany. The struggle around introduction of evangelical principles to the practice during 20-30s of XVIth century and their official fixing by Pomeranian church ordinance in 1535 are considered. The changes which took place in territorial church organization in the age of late Reformation are characterized. The conclusion about strengthening of the Pomeranian territorial rulers' positions is made.

Key words: Reformation, Pomerany, Bugenhagen, visitation, church ordinance.

Характеристика євангелічного руху в Німеччині в часи пізньої Реформації (1525-1555) передбачає розгляд подій, що відбувалися в численних територіях Священної Римської імперії. Головні особливості цього періоду були пов'язані з посиленням ролі князів і утворенням політичних союзів (як прибічників, так і противників нового учення), а також з інституційним оформленням принципів євангелізму. Сучасна історіографія розглядає ці події як прояви конфесіоналізації – духовного та організаційного зміцнення християнського віросповідання в часи релігійного розколу, що деякою мірою стабілізувало церковну догматику, законодавство та релігійно-моральну сферу. До головних тенденцій цього явища, крім запровадження нових конфесій, належать територіалізація, секуляризація і соціальне дисциплінування¹. Їхні особливості в різних регіонах в ряді випадків залишаються поза увагою авторів узагальнюючих праць з історії Реформації. Зокрема, вони є недостатньо вивченими для Померанії – території північно-східної Німеччини.

До окремих подій Реформації в Померанії зверталися такі автори, як Ф. Медем², К. Греберт³, Г. Хейден⁴, Й. Аллендорф⁵, Н. Буске⁶, Г. -Г. Ледер⁷. Однак зберігає актуальність цілісне висвітлення євангелічного руху в цій території від його початку до офіційного визнання принципів Реформації на законодавчому рівні і їх подальшої реалізації. Це має допомогти виявити тенденції конфесіоналізації в конкретному регіоні. Метою статті є встановлення особливостей євангелічного руху в Померанії, його порівняння з іншими регіонами і визначення періодизації Реформації в цій території.

Вже в перші роки після виступу Мартіна Лютера з „95 тезами” ідеї ранньої Реформації почали поширюватися і в Померанії. Так, у Штральзунді – найбільшому померанському місті, що входило до складу Ганзи – в 1519 р. їх пропагував старшина цеха кравців Генріх Вітте. Він полемізував на диспуті з монахами-домініканцями, виступаючи проти торгівлі індульгенціями. Уродженці Померанії, які навчалися у Віттенберзі, також могли поширювати у рідній землі відомості про ідейну боротьбу, центром якої стало це університетське місто. Зокрема, у цей період у Віттенберзькому університеті навчався Петер Суаве (пізніше – реформатор у місті Штольпі)⁸. У 1518–1519 рр. у Віттенберзі вчився і молодший син померанського герцога Барнім; він був присутній на Лейпцизькому диспуті 1519 р. між Лютером та Екком⁹.

Після Вормського рейхстагу 1521 р. Реформація починає перетворюватися на масовий суспільний рух. У цей час окремі ідеї євангелізму, незважаючи на офіційну заборону учення Лютера, були сприйняті і вищими верствами. Померанський герцог Богіслав X став першим німецьким князем, який прийняв на себе управління монастирським майном (це відбулося в 1521 р. у зв'язку із суперечками навколо монастиря Бельбук)¹⁰. Водночас герцог підтримав боротьбу

каммінського єпископа Еразма фон Мантойфеля проти євангелічних проповідників – Йоганна Курекє та Крістіана Кетельхута¹¹. На нашу думку, Богіслава X важко віднести до свідомих прихильників чи противників євангелізму: в його діях переважали власні політичні інтереси.

Про зростання масової підтримки лютеранського вчення в Померанії свідчить початок євангелічних проповідей. З 1523 р. вони розпочалися у Штеттіні (їх виголошував священник Пауль Роде), з середини 20-х рр. XVI ст. – у Штральзунді (францисканець Йоганн Кніпстро). У 1525 р. ректор приватної школи Йоганн Епінус розробив церковний статут Штральзунда, яким було заборонено католицьке богослужіння та визначено завдання проповідника¹². На нашу думку, ця подія стала початком інституційного оформлення євангелічної церковної організації в герцогстві. Однак невеликий обсяг Штральзундського статуту та його локальне призначення не дозволяли врегулювати всі наявні в Померанії церковні проблеми.

На цей час найбільш активну участь у Реформації в північно-східній Німеччині брало бюргерство. Події Селянської війни 1524 – 1525 рр. не торкнулися цього регіону, що було пов'язано з менш жорсткою експлуатацією порівняно із Швабією і Тюрінгією. У другій половині 20-х рр. XVI ст. Реформація почала поширюватися від більших померанських міст (Штральзунд, Штеттін) і в менших містечках. У цих умовах герцоги Георг I і Барнім IX продовжили започатковану Богіславом X інвентаризацію майна монастирів¹³. Вочевидь, політика секуляризації визначалася небажанням правителів Померанії втрачати контроль над додатковим джерелом прибутків.

Для закріплення результатів Реформації потрібно було остаточно визначити ставлення до неї герцогської влади. Це було важливо, оскільки значна частина населення Померанії виявляла ворожість до євангелічного руху. Єпископ Еразм фон Мантойфель та його оточення зберігали вірність католицизму. Вони були пов'язані дружніми та родинними узами з місцевим дворянством, що значною мірою впливало на консерватизм цієї верстви в релігійних питаннях. Г. Зеєбасс розглядає дворянство як основну опозиційну силу запровадженню Реформації в Померанії¹⁴. В деяких містах католицизм знаходив підтримку і з боку магістратів. Нарешті, на прокатолицьких позиціях в цей час перебувала частина викладачів Грейфсвальдського університету на чолі з професором Віхманном Крузе, який одночасно був плебаном міської церкви св. Марії і попечителем собору св. Марії у Штеттіні. Завдяки його впливу в університеті посилювалися позиції ордену домініканців¹⁵.

Після смерті герцога Георга в 1531 р. його брат Барнім IX зіткнувся з можливістю виникнення внутрішньополітичної кризи. Оскільки на цей час в померанських містах посилювалися позиції прибічників євангелізму, існувала імовірність продовження „бюргерської”

Реформації і її демократизації, що могло спричинити конфлікт з католиками і послабити позиції герцогської влади. Активізація торгівельно-ремісничого населення північнонімецьких міст на початку 30-х рр. XVI ст. виразно виявилася в діяльності бургомістра Любека Юргена Вулленвевера, який під гаслом „Свобода для Євангелія” виступав за відновлення могутності Ганзи в Північній Європі і бажав здобути для свого міста роль центру цього союзу. Хоча померанські міста за масштабами ремесла і торгівлі поступалися Любеку, вони являли собою значну силу: у Штральзунді налічувалося 15 тис. мешканців, у Грейфсвальді і Штеттіні – 6-7 тис.¹⁶. Ради цих міст (а також Штольпа, Кольберга, Трептова, Анклама), коли влітку 1534 р. розпочалася війна між Любеком і Данією, висловилися на підтримку Вулленвевера. Бургомістр Штральзунда, який виступив проти цього рішення, був відсторонений общиною від посади і взятий під домашній арешт¹⁷. Такий курс міст суперечив політиці Барніма, орієнтованого на співпрацю з Данією (батько датського короля Крістіана III доводився йому свояком).

У цих умовах померанські герцоги були зацікавлені в тому, щоб очолити євангелічний рух і скеровувати його у власних інтересах, запобігши можливому опору з боку католицьких прелатів, частини дворянства і міського патриціату. Запровадження Реформації стало важливою метою, яку підтримав і співправитель Барніма Філіп I (син Георга). Прийняти таку постанову мав ландтаг, рішення про скликання якого було ухвалене 24 серпня 1534 р. Радник герцога Філіпа Йобст фон Девіц запропонував доручити проведення Реформації Еразму фон Мантойфелю¹⁸. Чому така пропозиція була зроблена противнику євангелізму? На нашу думку, правителі сподівалися, що у випадку згоди авторитет людини, яка обіймала найвищу посаду в територіальній церковній організації, утримає прибічників католицизму від протидії новому ученню. Однак каммінський єпископ відмовився від пропозиції, хоча й прийняв запрошення прибути на ландтаг у Трептові. Після цього огляд церков й укладання євангелічного статуту Померанії було вирішено доручити одному з соратників Лютера – віттенберзькому пастору Йоганну Бугенхагену. На той час Бугенхаген уже мав значний досвід цієї праці: він розробив Брауншвейзький (1528), Гамбурзький (1529) та Любецький (1531) церковні статuti.

У листопаді 1534 р. реформатор, який проводив візитацію в містечку Бельциг, отримав запрошення взяти участь у роботі ландтагу у Трептові. Зберігся лист Бугенхагена до герцогів Барніма та Філіпа від 9 листопада 1534 р., в якому він, отримавши дозвіл курфюрста Саксонії, погодився взяти участь у перетвореннях церковного життя в Померанії¹⁹. Відгукнувшись на герцогську пропозицію, реформатор на деякий час повернувся до рідної землі (він народився в померанському містечку Воллін, навчався у Грейфсвальдському університеті, а в 1504 – 1520 рр. був ректором школи та вікарієм монастиря у Трептові). Крім

Бугенхагена, для участі в діяльності ландтагу були запрошені євангелічні проповідники із Штральзунда, Штеттіна, Грейфсвальда, Штатгарда та Штольпа. 7 грудня 1534 р. під час їх зустрічі з Бугенхагеном було обговорено основні положення майбутнього Померанського статуту, які слід було запропонувати на розгляд ландтагу. В цьому засіданні брали участь і герцогські радники, що мало гарантувати дотримання інтересів територіальних правителів²⁰. Така процедура відрізнялася від розробки статутів кінця 20-30-х рр. XVI ст., проекти яких Бугенхаген передавав на розгляд міським общинам і гільдіям. В Померанії ж общини в жовтні 1534 р. подали герцогам свої пропозиції щодо реформування церкви та школи, однак надалі не могли стежити, наскільки вони будуть враховані у змісті майбутнього статуту.

На засіданні Трептовського ландтагу 13–14 грудня 1534 р. представники померанського духовенства, дворянства та міст схвалили герцогське рішення щодо запровадження Реформації і доручили Йоганну Бугенхагену очолити її проведення²¹. Еразм фон Мантойфель, незадоволений проголошенням верховних прав герцогів на майно монастирів, залишив ландтаг. Можливо, його відсутність допомогла уникнути опору з боку прихильників католицизму. Після цього головним завданням Бугенхагена стала розробка тексту євангелічного статуту. Над цим документом реформатор працював у замку в Рюгенвальде. Вже на початку січня 1535 р., перед початком першої візитації у Штольпі, рукопис Померанського церковного статуту було передано до друкарні.

Структура і зміст нового євангелічного статуту мали деякі відмінності порівняно з Брауншвейзьким, Гамбурзьким та Любецьким статутами. Зокрема, розділи, присвячені діяльності місцевих шкіл, не виділялися в окрему частину: вони містилися в першій частині разом із викладом діяльності церковної організації. У другій частині характеризувалася діяльність „спільної каси”, у третій – проведення церковних свят та церемоній. Вже в розділі „Про вчення” було зазначено: основи євангелічного віроучення містяться в Аугсбурзькому віросповіданні²². Ухвалення цього документу в 1530 р. дозволило прибічникам євангелізму остаточно уточнити позиції. В. -Д. Хаушільд відзначив, що саме з Померанського статуту виклад програмних положень віровчення в євангелічних статутах став передувати висвітленню решти церковних питань²³.

Основне місце в євангелічному богослужінні зберігала проповідь. В будні в кожній парафії вона відбувалася раз на день, а в менших містах – тричі на тиждень. При цьому кожен священнослужитель мав виголошувати протягом тижня не більш трьох проповідей (без урахування неділі і святкових днів)²⁴. Така регламентація повинна була як прилучити членів общини до нових норм богослужіння, так і забезпечити більш глибоке знання проповідниками різних священних

текстів: Катехізису, Євангелій, Діянь Апостолів. Вона також мала запобігти надмірному навантаженню і перевтомі проповідника.

Померанський статут розглядав і структуру євангелічної церковної організації. У ньому з'являється розділ „Служба візитаторів”. Візитатори мали контролювати виконання службових обов'язків та особисте життя проповідників і вчителів²⁵. Цей порядок відрізнявся від положень Брауншвейзького статуту, в якому функцію контролю мала виконувати комісія із священнослужителів (суперінтендент і ад'ютор) і бюргерів (члени Ради міста і представники „спільної каси”). Така комісія створювалася на період конкретної перевірки церков та шкіл – раз на півроку²⁶, в той час як передбачена Померанським статутом служба візитаторів була постійною. Зростання ролі контролю в діяльності євангелічної церковної організації є важливою ознакою пізньої Реформації. Запровадження релігійних перетворень тепер розпочиналося з проведення священнослужителями візитацій, що допомагали визначити стан церков і коригувати його в дусі нового учення²⁷. Такий порядок у 30-х рр. XVI ст. остаточно змінив принципи „общинної Реформації”, згідно з якими перетворення мали йти від самих віруючих.

Утверджуючи в Померанському євангелічному статуті головні принципи євангелізму, реформатор водночас намагався зберегти певну спадкоємність розвитку Церкви. Було передбачено, що в територіальній євангелічній організації єпископ виконує ряд важливих функцій: проводить ординацію проповідників, регулює родинні суперечки²⁸.

Запровадження статуту в дію стало основою територіалізації церковного життя Померанії. Вона була закріплена візитаціями, які Бугенхаген проводив з січня до червня 1535 р., здійснивши за цей час перевірки 13 міських церков і монастирів (зокрема, у Штольпі, Штеттіні, Волліні, Грейфсвальді). Проведення візитацій було обмежене не лише часом, а й юрисдикцією: перевіркам не підлягали території штифтів та єпископські міста, патроном яких залишався Еразм фон Мантойфель. Бугенхагену вже були відомі місцеві церкви і монастирі: ще в 1517 р., виконуючи розпорядження Богіслава X написати церковну історію землі, він працював у церковних бібліотеках та архівах, наслідком чого стала видана навесні 1518 р. праця „Померанія”²⁹.

При проведенні візитацій Бугенхаген в першу чергу виступав не інспектором, який карає порушників норм, а консультантом, який повинен був допомогти євангелічним общинам у розв'язанні реальних труднощів, зокрема – їх матеріальному зміцненню³⁰. Під час візитацій неодноразово виникали спірні ситуації. Значною мірою вони пояснювалися відсутністю ентузіазму у проведенні візитацій дворянства та патриціату, які сподівалися провести секуляризацію церковного майна (срібних речей та ін.) у власних інтересах. Так, у березні 1535 р. протест проведенню візитації висловила рада Штатгарда. Частина ради Штральзунда у квітні 1535 р. також виступила проти проведення огляду

церков та шкіл та запровадження Померанського статуту³¹. В цих містах Бугенхаген обмежився наданням рекомендацій для реформування церкви. В решті міст Померанії візитації не викликали такої сильної протидії.

Усуваючи з посад некомпетентних священнослужителів, Бугенхаген не бажав спричинити наростання міжконфесійного конфлікту. Він висунув пропозицію надати матеріальне забезпечення літнім монахам, які за віком вже не могли працювати. Молодим монахам могла бути надана герцогська стипендія для навчання у Віттенберзькому університеті, після якого вони мали стати священнослужителями Євангелічної Церкви в Померанії³². Отже, Бугенхаген бажав уникнути силових дій навіть щодо противників євангелізму і надати можливість тим, хто вагався, обрати подальший життєвий шлях.

У другій половині 30-40-х рр. XVI ст. було продовжено впровадження принципів Померанського статуту в життя. Після від'їзду Бугенхагена були призначені генеральні суперінтенденти Померанії-Вольгаст і Померанії-Штеттін (ці посади посіли Йоганн Кніпстро та Пауль Роде), головним завданням яких стало подальше проведення візитацій. Відбулися зміни в системі вищої освіти: було ухвалено новий статут університету у Грейфсвальді, а в 1543 р. відкрито педагогіум у Штеттіні для підготовки шкільних учителів³³. Успіхи Реформації були закріплені вступом Померанії до Шмалькальденського союзу в 1536 р.³⁴. Після Аугсбурзького миру 1555 р. герцогство залишилося євангелічною територією.

На наш погляд, Реформація в Померанії поділяється на такі періоди:

1. 1517 – 1525 рр. – становлення Реформації як ідейно-теоретичного руху, початок секуляризації церковного майна та євангелічної проповіді;
2. 1525 – 1535 рр. – інституційне оформлення євангелізму в межах регіону;
3. 1535 – 1555 рр. – остаточне формування територіальної євангелічної церковної організації Померанії.

Якщо Брауншвейзький статут втілював прагнення бюргерської християнської общини, то Померанський церковний статут відбив реалії пізньої Реформації, коли ініціативу її проведення від общин перебрали на себе князі. Виявом територіалізації в Померанії стало визнання вищості церковного статуту герцогства від локальних статутів окремих міст. Цим документом була зафіксована і секуляризація майна монастирів. Нарешті, політика соціального дисциплінування знайшла вияв у єдиних вимогах статуту до віруючих. В часи пізньої Реформації було остаточно визначено контури територіальної євангелічної церковної організації під патронатом правителів Померанії.

Примітки

- ¹ Schmidt, H. R. Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert / H. R. Schmidt. – München, 1992.
- ² Medem, Fr. L. B. Geschichte der Einführung der evangelischen Lehre im Herzogtum Pommern / Fr. L. B. Medem. – Greifswald, 1837.
- ³ Graebert, K. Der Landtag zu Treptow an der Rega, Lucie (13. Dezember) 1534 (Ein Beitrag zur Geschichte der Kirchenreformation im Herzogtum Pommern) / K. Graebert. – Berlin, 1900.
- ⁴ Heyden, H. Bugenhagen als Reformator und Visitator / H. Heyden // Johann Bugenhagen. Beiträge zu seinem 400. Todestag. – Berlin, 1958.
- ⁵ Allendorf, J. Johannes Bugenhagen und die pommersche Kirchenordnung von 1535 / J. Allendorf // Zeitschrift für schlesische Kirchengeschichte. – 1959. – Bd. 17.
- ⁶ Buske, N. Die Reformation im Herzogtum Pommern unter besonderer Berücksichtigung der Gebiete der späteren Generalsuperintendentatur Greifswald / N. Buske // Leder H. -G., Buske N. Reform und Ordnung aus dem Wort. – Berlin, 1985.
- ⁷ Leder, H. -G. Die reformatorische Ordnung der Kirche im Herzogtum Pommern. Bugenhagen in Pommern (Dezember 1534 bis Ende August 1535) / H. -G. Leder // Leder H. -G. Johannes Bugenhagen Pomeranus – vom Reformator zum Reformator. – Frankfurt am Main, 2002.
- ⁸ Hering, H. Doctor Pomeranus, Johannes Bugenhagen. Ein Lebensbild aus der Zeit der Reformation / H. Hering. – Halle, 1888. – S. 13.
- ⁹ Buske, N. Die Reformation im Herzogtum Pommern unter besonderer Berücksichtigung der Gebiete der späteren Generalsuperintendentatur Greifswald / N. Buske // Leder H. -G., Buske N. Reform und Ordnung aus dem Wort. – Berlin, 1985. – S. 63.
- ¹⁰ Buske, N. Anfänge des evangelischen Kirchenrechts in Pommern / N. Buske // Die pommersche Kirchenordnung von Johannes Bugenhagen 1535. – Berlin, 1985. – S. 20.
- ¹¹ Buske, N. Die Reformation im Herzogtum Pommern unter besonderer Berücksichtigung der Gebiete der späteren Generalsuperintendentatur Greifswald / N. Buske // Leder H. -G., Buske N. Reform und Ordnung aus dem Wort. – Berlin, 1985. – S. 60.
- ¹² Hauschild, W. -D. Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte / W. -D. Hauschild. – Gütersloh, 2005. – Bd. 2. Reformation und Neuzeit. – S. 57.
- ¹³ Heyden, H. Kirchengeschichte Pommerns / H. Heyden. – Köln-Braunsfeld, 1957. – Bd. 1. – S. 222.
- ¹⁴ Seebaß, G. Geschichte des Christentums III. Spätmittelalter – Reformation – Konfessionalisierung / G. Seebaß. – Stuttgart, 2006. – S. 192.
- ¹⁵ Leder, H. -G. Bugenhagen und die „aurora doctrinarum“. Zum Studium Bugenhagens in Greifswald / H. -G. Leder // Johannes Bugenhagen: Gestalt und Wirkung. – Berlin, 1984. – S. 59.

¹⁶ *Buske, N.* Die Reformation im Herzogtum Pommern unter besonderer Berücksichtigung der Gebiete der späteren Generalsuperintendentatur Greifswald / N. Buske // Leder H. -G., Buske N. Reform und Ordnung aus dem Wort. – Berlin, 1985. – S. 57.

¹⁷ *Korell, G.* Jürgen Wullenwever. Sein social-politisches Wirken in Lübeck und der Kampf mit der erstarkenden Mächten Nordeuropas / G. Korell. – Weimar, 1980. – S. 74.

¹⁸ *Graebert, K.* Der Landtag zu Treptow an der Rega, Lucie (13. Dezember) 1534 (Ein Beitrag zur Geschichte der Kirchenreformation im Herzogtum Pommern) / K. Graebert. – Berlin, 1900. – S. 11.

¹⁹ *Johannes Bugenhagens* Briefwechsel. – Hildesheim, 1966. – S. 135.

²⁰ *Buske, N.* Die Reformation im Herzogtum Pommern unter besonderer Berücksichtigung der Gebiete der späteren Generalsuperintendentatur Greifswald / N. Buske // Leder H. -G., Buske N. Reform und Ordnung aus dem Wort. – Berlin, 1985. – S. 112.

²¹ *Graebert, K.* Der Landtag zu Treptow an der Rega, Lucie (13. Dezember) 1534 (Ein Beitrag zur Geschichte der Kirchenreformation im Herzogtum Pommern) / K. Graebert. – Berlin, 1900. – S. 27.

²² *Kirchenordnung* des ganzen Pommernlandes, beschlossen durch die hochgebornen Fürsten und Herren, die Herren Barnim und Philipp, Vettern, auf dem Landtag zu Treptow, dem heiligen Evangelium zu Ehren // Die pommersche Kirchenordnung von Johannes Bugenhagen 1535. – Berlin, 1985. – S. 161.

²³ *Hauschild, W. -D.* Biblische Theologie und kirchliche Praxis. Die Kirchenordnungen 1528 – 1543 in Johannes Bugenhagens Gesamtwerk / W. -D. Hauschild // Kirchenreform als Gottesdienst. – Hannover, 1985. – S. 54.

²⁴ *Kirchenordnung* des ganzen Pommernlandes, beschlossen durch die hochgebornen Fürsten und Herren, die Herren Barnim und Philipp, Vettern, auf dem Landtag zu Treptow, dem heiligen Evangelium zu Ehren // Die pommersche Kirchenordnung von Johannes Bugenhagen 1535. – Berlin, 1985. – S. 163–164.

²⁵ *Ibid.* – S. 180–186.

²⁶ *Der erbarn* stadt Brunswig christlike ordeninge to denste dem hilgen evangelio, christliker leve, tucht, frede und eynicheit. Ock darunder vele christlike lere vor de borgere // Die evangelische Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. – Tübingen, 1955. – Bd. 6. Halbband 1. – S. 365.

²⁷ *Schmidt, H. R.* Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert / H. R. Schmidt. – München, 1992. – S. 9.

²⁸ *Kirchenordnung* des ganzen Pommernlandes, beschlossen durch die hochgebornen Fürsten und Herren, die Herren Barnim und Philipp, Vettern, auf dem Landtag zu Treptow, dem heiligen Evangelium zu Ehren // Die pommersche Kirchenordnung von Johannes Bugenhagen 1535. – Berlin, 1985. – S. 170–171.

²⁹ Leder, H. -G. Johannes Bugenhagens –Pomerania”. Humanistische Einflüsse auf die frühe Landesgeschichtsschreibung in Pommern / H. -G. Leder // Leder H. -G. Johannes Bugenhagen Pomeranus – vom Reformier zum Reformator. – Frankfurt am Main, 2002. – S. 135.

³⁰ Heyden, H. Bugenhagen als Reformator und Visitator / H. Heyden // Johann Bugenhagen. Beiträge zu seinem 400. Todestag. – Berlin, 1958. – S. 19-20.

³¹ Sprengler-Ruppenthal, A. Bugenhagen und das protestantische Kirchenrecht / A. Sprengler-Ruppenthal // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1971. – Bd. 88. – S. 215.

³² Heyden, H. Bugenhagen als Reformator und Visitator / H. Heyden // Johann Bugenhagen. Beiträge zu seinem 400. Todestag. – Berlin, 1958. – S. 17-19.

³³ Schmidt, R. Der Croy-Teppich der Universität Greifswald, ein Denkmal der Reformation in Pommern / R. Schmidt // Johann Bugenhagen. Beiträge zu seinem 400. Todestag. – Berlin, 1958. – S. 106.

³⁴ Kirchner, H. Reformationsgeschichte von 1532–1555/1566: Festigung der Reformation; Calvin; katholische Reform und Konzil von Trient / H. Kirchner. – Berlin, 1987. – S. 27.

О функции игры в жизни пиратов Западной Атлантики XVI - XVIII вв.

Пастушенко А. О.

Пастушенко А. О. Про функцію гри у житті піратів Західної Атлантики у XVI- XVIII ст. Стаття містить дослідження гри в субкультурі піратів Західної Атлантики XVI -XVIII ст. Виявлені у грі риси піратського світогляду мали деякі особливі ознаки, які впливали із специфіки промислу. Кризь призму гри пробивалися такі якості піратського характеру як азарт, приреченість, патріотизм або космополітизм. У статті приділена увага азартним іграм, змаганням у щедротах, образним втіленням, загадуванню через символи, пісням, музиці та танцям.

Ключевые слова: игра, пират, флибустьер, буканьер, Вест-Индия.

Pastushenko A. A. About game functions in life of Western Atlantic pirates XVI-XVIII cent. Author consider in the article mobile, role and hazardous games, which were most popular among sea robberies of West-India and Bahama islands in XVI- XVIII cent. The purpose of the